

Bartoněk, Antonín

Řecké literární dialekty

In: Bartoněk, Antonín. *Dialekty klasické řečtiny*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. [227]-247

ISBN 9788021049932

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123929>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

XV. Řecké literární dialekty

Vedle 1) starořeckých epichórických (teritoriálních) dialektů, jejichž počet činil v 1. tis. př. Kr. asi 20–25 nářečních útvarů (att., eub., ión.; ark., kyp., pamf.; boiót., thess., lesb.; megar., korint., vých. argol.; fók., lokr., aitól.; achaj., elej., lakón., mess., krét., záp. argol., ostrovní dór. aj.), se odborníci v starořecké dialektologii musejí dále zabývat jednak 2) různými pozdními nadnářečními útvary, jako zejména sicilskou dórskou koiné, aitólskou koiné, achajskou koiné, a zvl. helénistickou iónskoattickou koiné, která se stala základem byzantské řečtiny a časem i moderního řeckého jazyka, a jednak 3) zvláštní skupinou *literárních* jazykových útvarů; máme tu na mysli a) homérský jazyk, v podstatě iónský, ale se staroachajskými a aiolskými rezidui, dále b) jazyk rané řecké epiky (u Hésioda a v „homérských“ hymnech), c) epickou iónštinu elegické a jambické poezie, d) lesbickou aiolštinu jako jazykovou formu monódické lyriky Alkaia a Sapfy, e) peloponéskou dórštinu jako nářeční podobu sborové lyriky, f) attičtinu s dórským zabarvením v klasickém řeckém dramatu, g) „pestrou“ maloasijskou iónštinu historické prózy Hérodotovy, h) attičtinu klasické attické prózy i archaicky laděného „atticistického“ literárního hnutí od 2. stol. po Kr., i) ostrovní a koloniální dórštinu prózy medicínské, přírodovědné a matematicko-fyzikální — uvnitř shora zmíněné helénistické iónskoattické koiné, uplatňující se zejména v literatuře křesťanské. Tato třetí oblast starořecké dialektologie je specifickou náplní XV. kapitoly této monografie.

Jak víme již z předchozích kapitol, nářečně se členila stará řečtina již od konce doby mykénské, tj. přinejmenším od 13. stol. př. Kr., ve čtyři víceméně navzájem odlišné nářeční skupiny: a) iónskou (později iónskoattickou), b) achajskou (později arkadokyperskou), c) aiolskou — v tyto tři prokazatelně již pro vrcholnou dobu mykénskou — a d) na skupinu dórskou (neboli západořeckou), jejíž mluvčí v podstatě žili ve 13. století ještě mimo hlavní oblasti mykénské civilizace (ale v jejím blízkém sousedství na řeckém severozápadě a severu). Po pádu mykénských politických i hospodářských center došlo k značnému vzájemnému promíšení všech těchto čtyř skupin, předdórských i dórských, zejména za tzv. temných staletí (11.–9. stol. př. Kr.).

Začátky řecké literatury v její ústní (orální) podobě je třeba klást již hluboko do doby mykénské, zejména pokud jde o počátky hérojské epiky a o vznik jejího typického veršového metra — daktylského hexametru. O tom promluvíme při výkladu o jazyku Homérových básní.

Zejména po pádu mykénské civilizace se ovšem řecká kultura rozvíjela v poměrně značné vzájemné izolaci; nicméně ani samotná mykénská civilizace nebyla politicky jednotná a projevovala se přibližně v desítkách palácových center: byly to především krétský Knóssos, argolské Mykény, messénský Pylos, lakónská Sparta na Peloponésu, snad již i Korinthos při dvou mořích, dále attické Athény, boiótské Théby, thesalský Iólkos — a vedle nich (v poněkud méně

jasném postavení) i argolský Tírýns a Midea, krétská Kydónia (dn. Chania) či boiótský Orchomenos. Tuto zděděnou autonomii mykénských palácových center (s příslušnou mírou rivality) prohloubila na začátku 12. stol. ještě více samotná destrukce těchto center i následná rozsáhlá migrace tamního obyvatelstva zejména do Malé Asie a na Kypr. Nastalá situace vedla urychleně k dalšímu rozvolnění politických vazeb a k vzniku politicko-hospodářského typu řeckých *poleis*, tj. samostatných, navzájem nezávislých „obcí“ v počtu mnoha desítek; ty byly zpočátku pod vládou nejprve místní aristokracie, poté více či méně osvícených samovládců-tyranů a nakonec tu docházelo — ale to zdaleka ne všude — k vládě lidu, demokracii („*démos*“ lid), kterou v podstatě reprezentovaly vrstvy neurozených, ale podle svého majetkového cenzu mohovitých místních občanů: obchodníků, řemeslníků a dalších postupně bohatnoucích vrstev tehdejší společnosti.

Této správní a ekonomické izolaci v jistém smyslu odpovídají i počátky a místa vzniku jednotlivých žánrů řecké literatury, počítaje v to i jejich jazykovou specifikaci. Vzhledem k tomu, že až do začátku makedonské nadvlády po bitvě u Chairóněje (338) neexistovala v řeckém světě žádná centrální politická moc, analogicky nefungovalo ani v archaickém, ani v klasickém období vývoje řecké literatury něco jako jednotná spisovná řečtina. Zpravidla se stávalo, že se literární skladby určitého typu začaly skládat v tom či onom místním dialektu a ten potom volili bez ohledu na svůj etnický původ i všichni další autoři, kteří měli v úmyslu pěstovat tentýž žánr. Nářeční ráz určitého literárního žánru se přitom v čase neměnil: zůstal stejný, i když se konkrétní mluvený dialekt postupně rozvíjel. Řecká literární nářečí jsou tedy většinou umělé jazykové útvary, v podstatě neměnné a dalšími generacemi poměrně striktně napodobované a nesloužící běžné komunikaci.

Určitou zvláštní anomálii tu však představuje jazyk epické hérojské poezie. Jeho začátky se kladou již před polovinu 2. tis. př. a z řeckých dialektů se v jeho orálním pěstování zřejmě vystřídalaly dialekty všech tří shora zmíněných předdórských nářečních skupin (a, b, c), a to dokonce některé z nich i v několika různých podnářečních variantách. Výrazně je doloženo i dórské nářeční zbarvení, nikoli sice např. v hérojské poezii, ale o to více ve sborové lyrice (a ve sborových partiích dramatu). Naproti tomu monódická (sólová) lyrika básníků Alkaia a Sapfy byla skládána v jejich mateřtině — tj. aiolské lesbičtině, zatímco specifické „menší“ básnické skladby, jako elegie, epigramy, jamby a trocheje, se pěstovaly spíše v iónštině. Próza se pak skládala v iónštině, attičtině a dórštině.

XV.1. Jazyk hérojské epiky: Homér

I homéřský jazyk byl tedy umělý výtvar, i když zvláštního rázu; v žádném případě to však není jazykový útvar, jehož by se v určité době a na konkrétním teritoriu bylo používalo k hovoru. Převážně působí ovšem dojmem dialektu s převažujícími iónskými rysy a prozrazuje, že maloasijská iónština byla zřejmě mateřským jazykem básníka, který je označován jménem Homéros (doslova

„rukojmí“; původně se prý jmenoval *Melésigenés*) a jež dnes nejčastěji pokládáme za autora obou zachovaných archaických starověkých eposů Iliady a Odysseje. Narodil se někdy v 8. stol. př. Kr., údajně ve Smyrně, městě osídleném původně Aioly (Hér. 1,150), ale obec přijala kdysi mezi sebe iónské uprchlíky z blízkého Kolofónu, jenže ti za nastalého konfliktu mezi smyrnenskými Ióny a Aioly místní aiolské obyvatelstvo z města vyhnali; zda s těmito konflikty nějak souvisí jméno Homéros, se můžeme jen domýšlet, ale nic jistého o tom nevíme. Později prý Homér žil na nedalekém iónském ostrově Chiu, kde od něho odvozovala svůj původ básnický činná rodina Homéridů.

Homér sám se zřejmě seznámil se základy epické básnické praxe již ve Smyrně u tamějších aiolských aoidů, ale v podstatě asi začal skládat svoje básně v iónštině (či snad zčásti přímo „převáděl“ starší aiolské verše do iónštiny), nebyl ovšem přitom s to se vyvarovat častých aiolských pozůstatků. Hned ve 4. verši 1. knihy Iliady se nachází trojslabičný aiolský výraz κύνεσσι (dat. plur. „psům“) místo náležitého dvojslabičného (iónskoattického) κυσί od nom. plur. κύνες; oba zmíněné dativní tvary byly navzájem metricky odlišné (tedy „an-isometrické“), ale ponechat v iónském nářečním kontextu aiolský inovační tvar κύνεσσι místo iónského (a historicky náležitého) κυσί bylo pro Řeka docela dobře srozumitelné a zhruba stejně adekvátní, jako pro Čecha eventuálně přeložit slovenský obrat „*zubami* ho rozkúsnuť“ českým „*zuby* ho rozkousl“ — příp. českým hovorovým „*zubama* ho rozkousl“, pokud by měl být zachován stejný počet slabik.

Podobných případů bychom mohli z Homéra uvést větší počet, ať isometrických či anisometrických; srov. např. homérskou prezentaci iónskoattického εἶναι „být“ spolu s aiolským buď ἔμμεν (v thessalštině) či ἔμμεναι (v lesbičtině), nebo např. iónskoattického δοῦναι „dát“ s thess. δόμεν či s lesb. δόμεναι, anebo iónskoattického βῆ δ' ἰέναι „vykročil“ s thess. βῆ δ' ἴμεν nebo s lesb. βῆ (příp. v plurálu βάν) δ' ἴμεναι. Nicméně přesnější závěry se z těchto diferencí dají vyvodit jen omezeně, mimo jiné i proto, že sám Homér, třebaže mu byla bližší iónština, byl jistě vystaven silnému, a hlavně prioritnímu vlivu aiolských aoidů ze Smyrny, kteří byli z důvodu dlouhé předchozí aiolské tradice ve veršování zkušenější. Někdy se Homérovi v jednom a téže verši dokonce objeví dva i více aiolismů vedle sebe (srov. Il. XVIII 36: inf. ἔμμεν + gen. plur. θεάων).

Už sám Homérův text tedy sám naznačuje leccos z prehistorie formování a vývoje řecké epické poezie a prozrazuje její složitý předhomérský vývoj, na jehož výkladu se dnes již pracuje po více než dvě stě let. G. Cerri uvádí v předmluvě ke knize A. Ercolani, Omero, Roma 2000, 20–21, pětici aspektů, které by měl mít na paměti každý odborník i vzdělaný laik, než začne číst Homéra: 1) Pojímát ústní (orální) poezii, z níž raná řecká epika vzešla, jako literární výtvor, který je — antropologicky vzato — elementem vzniklým v rámci kultury specificky odlišné od naší kultury, jež užívá písma. 2) Pojímát orální poezii

pozitivně, jakožto poezii rovnocennou poezii psané a určené pro čtenářskou veřejnost a zároveň plně schopnou — s vyjadřovacími prostředky na nejvyšší úrovni — zprostředkovat obecnou vizi o světě a člověku. 3) Zaměřit se při jejím vnímání na mechanismy orální tradice a nechat ustoupit do pozadí osobu autora; proti staršímu pojetí geniálního básníka, od něhož by pocházelo alespoň jádro jednoho i druhého eposu, ne-li vůbec definitivní podoba jejich zpracování, vystupuje do popředí především myšlenka vytříbenosti a koherence básnické tradice. 4) Nutno zdůraznit potřebu systematické morfologické analýzy slovních výrazů i obsahové stránky eposů; důležitými momenty tu jsou: technika ustálených formulí; vztah mezi ní a nesourodým, či přímo umělým charakterem homérského jazyka; pozornost věnovaná opakujícím se stereotypním narativním úsekům a jejich ustálené syntaxi, jakož i rozmanitým typickým scénám. 5) Konečně vyzdvihnout důležitost analýzy epického díla z hlediska jeho výchovné funkce ve společnosti ovládané orální kulturou. — A to všechno je třeba uskutečňovat na pozadí teorií propracovaných minulými generacemi, zejména teorie ustálených homérských formulí od Milmana Parryho z 20./30. let minulého století. (Viz zvl. A. M. Parry, *The Making of Homeric Verse*, Oxford 1971.)

Za těchto okolností se již celá řada badatelů, zejména v předchozích dvou stoletích pokoušela o důkladnou analýzu cest, které vedly k zformování umělého jazyka rané řecké epické poezie. Zvláštní pozornost si tu zaslouží hypotéza C. J. Ruijgha 1957 aj., který před vývojovou fází iónskou a aiolskou předřazuje ještě i jazykovou fází „achajskou“, tj. vlastně mykénskou. Miní tím výrazy, jako např. homérské *ἄναξ* ve smyslu „vládce, král, pán“ = myk. *wanaks*, anebo homérské *αὐδή* proti homérskému *φωνή* (obojí je doloženo ve významu „hlas“, ale první z obou slov se převážně nachází v ustálených slovních spojeních na konci hexametru, která bývají běžně pokládána za pozůstatky starých veršových formulí, jež již opravdu asi pocházejí z období existence mykénské řečtiny, psané lineárním písmem B).

Za mykénské jsou mimoto pokládány i některé homérské verše, které se zřetelně jeví jako metricky porušené, ale odborník se znalostí řecké historické mluvnice může pod jejich homérskou jazykovou formou (zhruba z 8. stol. př. Kr.) odhalit jejich daleko starší vzezření z doby, kdy se ještě neuskutečnily určité, námi s jistotou předpokládané hláskoslovné změny, před jejichž uskutečněním měly kdysi dávno tyto verše metricky plně náležitou podobu. Ruijgh 1985 i jiní badatelé uvádějí např. metricky vadný verš z Il. 2.651 aj.:

Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ Ἀνδρειφόντη,

ale tento verš lze upravit v následující archaické znění:

Mērionās hatalantos Enualīōi Anrkh^wontāi,

předpokládané pro dobu mykénskou, nežli se totiž slabikotvorné řecké *r* vokalizovalo v -*ro*- a změnilo v (δ)*rei*- na uvedeném místě pod vlivem analogického homérského výrazu Ἀργεῖφόντης.

Srov. i veršový úsek z Il. 16, 857:

λιποῦς' ἀνδρότητα καὶ ἦβην;

ten je třeba upravit na

lik^w ons' anḡtāt' ēde jēg^w ān.

Konečně je nutno pokládat za verše mykénského původu i takové veršové úseky, v nichž se hovoří o předmětech hmotné kultury, nejčastěji o zbraních, které jsou sice archeologicky pro dobu mykénskou doloženy, ale které už v Homérově době byly neznámy, neboť mezitím již vyšly z užívání (doba, po jejímž uplynutí mizí z lidské paměti konkrétní podoba předmětů hmotné kultury, se obvykle udává délkou maximálně 2 až 3 generací, tj. 50/60 až 75/90 let). Odkazují v této souvislosti zejména na dva případy: V Iliadě 23, 807 (i jinde) nacházíme slovní spojení φάσγαμον ἀργυρόηλον „meč se stříbrným hřebem“, označující krátký meč určitého typu, jakého se používalo v 17./16. př. Kr., a v Il. 7,219 se nachází obrat φέρων σάκος ἦύτε πύργον „nesa štít, (velký) jako věž“, což byl obrovský ochranný štít, rovněž vyšlý již v 15. stol. př. Kr. z užívání. Oba veršové úseky jsou tedy svým obsahem datovány hluboko do 2. tis. př. Kr.

Takto se před námi pro prehistorii vzniku řecké epické poezie rozevírá rozsáhlé časové rozpětí mezi léty cca 1600 až 800 př. Kr., které např. Ruijgh 1984, 1995, 1996 člení do následujících dílčích období:

- I.a) protomykénská fáze: 1600–1450 (Peloponnés, zvl. Mykény, Tírýns, Pylos),
- I.b) mykénská fáze: 1450–1200 (Peloponnés, Boiótie, Thessalie),
- II.a) severoaiolská fáze: 1200–1000 (Boiótie, Thessalie),
- II.b) východoaiolská, lesbická fáze: 1000–800 (Aiolis, Lesbos),
- III) iónská fáze: od 800 (maloasijská Iónie, Homér).

Pozn.: Podle M. L. Westa 1988 je třeba mezi fáze IIb a III vsunout ještě fázi eubojskou: 950–750 (Lefkandi, Eretria, Chalkis). Uvedené Ruijghovo členění je snad příliš schematické, ale v hrubých rysech — spolu s Westovým doplněním — postihuje všechny hlavní fáze rané řecké epiky.

Iónská fáze pak de facto přechází ve fázi iónskoattickou — ke konci se značným podílem Attiky, na jejímž území dochází v 6. století př. Kr. k tzv. peisistratovské redakci homérských básní. Potom už následuje období filologické práce s homérským textem v klasickém období (zejména tzv. edice κατὰ πόλιν „z /jednotlivých/ měst“), a zvláště pak v helénistické době (3.–1. stol. př. Kr.) ze strany především učenců jak alexandrijských (Zénodotos z Efesu, Aristofanés z Byzantia, Aristarchos ze Samothráky, Didymos), tak pergamských (Kratés z Mallu), ale posléze i v období byzantském (Tzetzes a Eustathios v 11. stol. po Kr.).

Přehled hlavních homérských jazykových zvláštností

(volně podle Hellas, Griechische Grammatik, hrsg. von F. Maier, Bamberg, Buchner 2007):

A. Hlásokosloví, vokály:

1. Praecké $\bar{a}$ je (jako v iónštině) změněno v η : Τροίη × att. Τροία.
2. Krátké e , o se při tzv. 3. náhradním dloužení mění u Homéra v psané ϵ , $\omicron$: ξείνος, κούρη × att. ξένος, κόρη.
3. Vokály v hiátu se nestahují (νόος × att. νοῦς); dlouhé vokály se někdy „roztahují“ (μνάσθαι, φώς × att. μνάσθαι, φώς).
4. Diftong $-eu$ může být dvojslabičný: ἔυκλεής × att. εὕκλ(ε)ής.

B. Konsonanty:

1. Attickému $-tt-$ odpovídá u Homéra iónské $-ss-$: θάλασσα × att. θάλαττα.
2. Původní slabikotvorné r bývá u Homéra zastoupeno slabikou $-ar-$ proti att. $-ra-$: καρδίη × att. καρδία.
3. U Homéra se střídají na stejných místech týchž slov konsonanty zdvojené i nezdvoujené: Ἀχιλλ(λ)εύς, Ὀδυσ(σ)εύς.

C. Tvarosloví, substantiva a adjektiva:

1. 1. dekl.: gen. plur. $-άων$ (aiolismus): θεάων × att. $-ών$ (kontrahované).
2. 1. dekl.: dat. plur. $-ησι(ν)/ης$: νίκησι(ν) × att. νίκαις.
3. 1. dekl.: gen. sing. mask. $-ᾶο$ nebo $-εω$: Ἀτρείδᾶο, Πηληϊάδεω × att. Ἀτρείδου, Πηλείδου.
4. 2. dekl.: gen. sing. na $-οιο$, $-οο$: θεοῖο (nejčastěji) × att. θεοῦ.
5. 2. dekl.: dat. plur. na $-οισι$, $-οις$: λόγοισι, λόγοις × att. (pouze) λόγοις.
6. 3. dekl.: dat. plur. na $-εσσι$: κύνεσσι × att. κυσί.

D. Zájmena osobní (neattické tvary):

1. 1. os.: nom. ἐγών, gen. ἐμέο/ἐμεῖο/ἐμεῦ/ἐμέθεν.
2. 2. os.: gen. σέο/σεῖο/σεῦ/σέθεν.
3. 3. os.: gen. ἔο/εῖο/εὔ/ἔθεν: dat. οἶ/οί, ak. ἔ/έ/μιν.

E. Zájmena přivlastňovací:

1. 3. os. sing.: ὅς, ἧ, ὅ (< σφός, srov. lat. suus).
2. 3. os. plur.: σφέτερος, $-α$, $-ον$ nebo σφός, $-ή$, $-όν$).

F. Zájmena vztažná:

Používá se buď

1. běžné attické vztažné zájmeno ὅς, případně „zesílené“ částicí τε,
2. nebo původní ukazovací zájmeno ὅς, ἧ, τό, resp. v plurálu τοί, ταί, τά, jež se později transformovalo časem (s drobnými úpravami) v člen určitý,
3. nebo „neurčité“ tázací zájmeno ὅστις s gen. ὅτ(τ)εω, dat. ὅτω.

G. Slovesa:

1. Augment může být vynechán: ἴδεν × att. εἶδεν.
2. Konjunktiv může mít krátký vokál: ὀτρύνομεν × att. ὀτρύνωμεν.
3. 3. sing. konjunktivu může mít zakončení -σι: ἔχησι × att. ἔχη.
4. 1. plur. med.-pass. může být -μεσθα (× att. -μεθα).
5. Inf. akt. může mít aiolskou koncovku -μεν nebo -μεναι (× att. -ειν nebo -ναι).
6. 3. plur. aor. pass. může končit na -θεν (× att. -θήσαν).
7. 3. plur. pf. a plpf. med.-pass. může končit na -atai, -ato < -*ῆται, -*ῆτο (× att. -μένοι εἰσίν, ἦσαν).

H. Tvoření slov:

1. Suffixy -ι/-θι vyjadřují místní údaj na otázku kde?, suffix -δε na otázku kam?, suffix -θεν na otázku odkud? srov. αὐτόθι = zde, οἶκοι = doma, οἶκαδε/οἶκόνδε = domů, οἶκοθεν = z domu.
2. Suffix -(ι)δης vyznačuje tzv. patronymikon, tj. jméno po otci; srov. Πηληϊάδης × att. Πηλείδης „Péleovec, syn Péleův“.

I. Předložky:

1. Fungují často jako odlučitelné předpony (tzv. *tmésis* „odříznutí“); srov. ἐπεὶ πρὸ οἱ εἴπομεν místo ἐπεὶ οἱ προείπομεν.
2. U sloves pohybu nebo tkvění na místě se často vynechává předložka ἐν/εἰς na otázku kde? nebo kam?

J. Syntax:

1. Vedle „íonskoattické“ modální částice ἄν užíval Homér i obdobnou „aiolskou“ částici κε, a to jednak častěji než partikuli ἄν, jednak někdy i v poněkud jiných funkcích, a to:
  - a) Homér má ἄν/κε proti attičtině navíc:
    - buď s konjunktivem prés. a aor., nebo s ind. fut. při vyjadřování budoucnosti,
    - anebo s konj. a opt. aor. ve větách účelových po spojkách ὥς, ὅφρα.
    - anebo s opt. prés. a aor. v obou částech potenciálního souvětí podmínkového, zvl. po aiolské spojce αἰ = εἰ.
  - b) U Homéra ἄν/κε proti attičtině chybí:
    - u iterativního konjunktivu ve větách podmínkových, časových, vztažných, anebo u ireálního indikativu minulého času.
2. I samotný konjunktiv bez ἄν/κε může vyjadřovat budoucnost (tzv. konj. prospektivní).

XV.2. Další raná epická díla s iónským nářečním odstínem

(elegie, epigram; poezie jambická a trochejská; hymny; „menší“ lyrické skladby, didaktická epika)

Druhý velký epický básník archaického období, klasik didaktické epiky Hésiodos, se narodil v Askře, osadě ležící v aiolské Boiótii ve středním Řecku, ale jeho otec pocházel z aiolské Kýmy v Malé Asii. Hésiodův jazyk byl přesto velmi blízký jazyku homérské epiky — vedle různých aiolismů se u něho setkáváme i s některými dórismy; srov. např. gen. plur. 1. dekl. na stažené $-\tilde{\alpha}v$, akuz. plur. 1. dekl. na $-\alpha v\zeta$, 3. os. plur. od slovesa $\epsilon\iota\mu\acute{\iota}$ v podobě $\eta\gamma v$. — Epicky zbarvené jsou i tzv. homérské hymny.

Rovněž u elegiků převládá v podstatě epická řečtina, zpod ní se jen zřídka hlásí ke slovu místní dialekt toho či onoho autora: iónská slova u Kallína z Efesu (1. pol. 7. stol.) a u všestranného elegika Mimnerma z Kolofónu, zakladatele především řecké erotické elegie (kolem r. 600), ale i u potulného rapsóda a básnického předbojovníka eleatské filosofické školy Xenofana z Kolofónu (cca 565–470); naopak dórské výrazy se vyskytují v bojových písních spartského Tyrtaia z období 2. messénské války (7. stol.) nebo v politických elegiích vášnivého odpůrce demokracie Theognida z Megar (kolem 500); u Solóna, prvního attického básníka — skladatele politických elegií a autora reformy z r. 594 — se pak attické formy nacházejí v poněkud větší míře, ale zdaleka to není čistá attičtina. — Častěji se objevují lokální nářeční rysy, prakticky výhradně iónského zbarvení, u autorů jambického a trochejského básnictví, jako byl zvláště Archilochos z Paru (kolem 650), všestranný básník a tvůrce řecké útočné jambické pozie a osadník ze severoegejského Thasu s tragickým osudem žoldněře, který skončil kdesi na pobřeží Thrákie. Iónské zbarvení mají i jamby a elegie Simónida ze Samu (konec 7. stol.) a chóliamby („kulhavé jamby“) Hippónakta z Efesu (6. stol.).

V helénistickém období (3. stol. př. Kr.) psal iónsky své „mímiamby“ (srov. *mímoumai* „napodobuji“) básník Hérondás (šlo ovšem v podstatě o naturalistické výjevy z všedního života). Chóliambem psal ještě v 2. stol. po Kr. své bajky maloasijský autor Babrios, ovšem už v helénistické koiné.

XV.3. Aiolské počátky řecké monódické (sólové) lyriky

Vlastní kořeny řecké lyriky nejsou teritoriálně jednoznačně určitelné. Část badatelů hledá i je na maloasijském severozápadě. Stojí opravdu za zdůraznění, že první známí autoři řecké monódické (sólové) lyriky Alkaios a Sapphó (konec 7. stol., resp. začátek 6. stol. př. Kr.) pocházeli z aiolského ostrova Lesbu při severozápadním maloasijském pobřeží, že jejich zájem o sólovou lyriku byl podnícen kitharódem Terpandrem z Antissy na Lesbu (7. stol.), první opravdovou historickou osobností řecké hudby, který později působil ve Spartě, a že i nejstarší známý starořecký autor sborové (chorické) lyriky Alkmán (2. pol. 7. stol. př. Kr.) pocházel ze Sard v maloasijské Lýdii, a časem byl i on činný ve

Spartě. Ostrov Lesbos se přitom nachází v blízkosti maloasijského teritoria, které bylo spojeno s raným rozvojem epické poezie v areálu shora uvedených, o něco málo jižnějších a původně aiolských lokalit Smyrny a ostrova Chiu.

Tak jako jazyková složitost vzniku řecké epické poezie obohacuje naše vědomosti o raném jazykovém vývoji v rámci řecké ústní slovesnosti ke konci 2. a na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. Kr., tak nám v průběhu 1. tisíciletí př. Kr. dvojí jazyková dokumentace lesbického nářečí staré řečtiny [totiž a) básně Alkaia a Sapfy (cca 600); b) místní nápisy z doby od konce 4. stol. př. Kr. (kromě velmi ojedinělých starších nápisů na keramice)] svým specifickým způsobem rozšiřuje naše informace o tomto svérázném řeckém nářečí. Kdyby se nám nebyly zachovaly básně obou lesbických lyriků, měli bychom lesbický dialekt dokumentován jen pozdějšími místními nápisy, zatímco básnická tvorba Alkaia a Sapfy nám poskytuje daleko plastičtější pohled na jazykový vývoj staré řečtiny na samém severovýchodním okraji klasického řeckého světa, kudy zřejmě přicházely do Řecka již od dávných dob kulturně-civilizační impulzy z Blízkého východu.

Jazyk Alkaiových a Sapfínych básní tedy v podstatě reprezentuje starší fázi lokálního lesbického dialektu z přelomu 7. a 6. stol. př. Kr. — s nemnoha epickými rezidui, jako byly genitiv singuláru na $-\alpha\omicron$ u maskulin 1. deklinace a gen. sing. na $-\omicron\iota\upsilon$ u maskulin 2. dekl., ale také s vlastními zvláštnostmi, jako byla tzv. barytonese, tj. téměř jakoby „české“ posouvání řeckého přízvuku z posledních dvou slabik směrem k začátku slova. — Dodejme, že dnes zachovaná podoba Alkaiových a Sapfínych básní nemusí být vždy zcela autentická a že může nést stopy různých pozdějších redakcí z doby helénistické.

Starý lesbický dialekt řecké sólové lyriky nebyl později napodobován do úplných detailů žádným jiným básníkem téhož žánru; o něco mladší lyrický básník Anakreón z íonského maloasijského Teu (2. pol. 6. stol.) i Boióťanka Korinna z Tánagry (6. stol.) skládali své lyrické básně v místních nářečích. Dialekt, v němž byly skládány zachované lesbické teritoriální nápisy, je vesměs pozdější a postrádá již leckteré starolesbické rysy.

Hlavní zvláštnosti jazyka Alkaia a Sapfy

(přehled nejdůležitějších odchylek lesbické básnické mluvy):

1. Aiolská barytonese: zpětný posun slovního přízvuku na druhé a třetí místo od konce: $\theta\acute{\epsilon}\omicron\iota\sigma\iota\nu$.
2. Staré dlouhé $\bar{a}$ zůstává nezměněno: $\pi\lambda\acute{\alpha}\sigma\iota\omicron\nu$ (att. $\pi\lambda\eta\sigma\iota\omicron\nu$)
3.

a) lesbické α	proti attickému	ϵ : $\acute{\alpha}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma \times \acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$
b)	α	$\omicron$: $\acute{\upsilon}\pi\alpha \times \acute{\upsilon}\pi\acute{\omicron}$
c)	ϵ	ι : $\acute{\kappa}\acute{\epsilon}\rho\eta\eta\mu\iota \times \acute{\kappa}\acute{\iota}\rho\eta\eta\mu\iota$
d)	η	$\epsilon\iota$: $\gamma\lambda\acute{\upsilon}\kappa\eta\alpha \times \gamma\lambda\upsilon\kappa\epsilon\acute{\iota}\alpha$
e)	ι	ϵ : $\beta\omicron\rho\acute{\iota}\alpha\iota\varsigma \times \beta\omicron\rho\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$ (ión.), $\beta\omicron\rho\rho\acute{\alpha}\varsigma$ (att.) $\chi\rho\acute{\upsilon}\sigma\iota\omicron\varsigma \times \chi\rho\upsilon\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ (att.)
f)	ι	υ : $\acute{\iota}\psi\omicron\iota \times \acute{\upsilon}\psi\omicron\upsilon$

- g) lesbické o proti attickému α: βρόχυς × βραχύς
βόρυς × βαρύς
κόθαρος × καθαρός
ὄν × ἀνά
χόλαισι × χαλῶσιν
- h) ο ε: ὄρπετον × ἔρπετόν
- i) υ (= u) ο: ἄπυ × ἀπό
ῥμοι × ὄμοῦ
ῥσδος × ὄζος
4. a) Krácení dlouhého vokálu: ὄρανος místo οὐρανός.
b) Metrické dloužení: ὤρεσσι místo ὄρεσι.
5. a) Zjednodušení diftongů: βεβάως místo βεβαίως
πόησθαι ποιείσθαι
b) Vznik nových diftongů: βορίαίς βορέας
(per analogiam) Κρονίδαίς Κρονίδας; att. -ίδης
φαῖσι (3. sing.) att. φησί
ἐπτόαισε ἐπτόησε
6. Nové diftongy vzniklé náhradním dloužením:
αι z α:	παῖσα	pansa < pantja	srov. att.	πᾶσα
	ζάβαις	diabans < -ants		διαβάς
	φαῖσι	phansi < -anti (3. pl.)		φᾶσί
	χόλαισι	khalansi < -anti		χαλῶσι
	ταῖς θεαίς	tans theans (ak. pl.)		τὰς θεάς
avšak:	ταῖσι θεαῖσι (dat.pl.)			ταῖς θεαῖς
ει z ε:	τίθεις	tithens < -ents		τιθείς
	φίλεισι	philensi < -enti		φιλοῦσι
οι z ο:	ἔχουσα	ekhonsa < ekhontja		ἔχουσα
	κρύπτοισι	kruptonti < -onti		κρύπτουσι
	τοῖς θεοῖς	tons theons (ak. pl.)		τοὺς θεοὺς
avšak:	τοῖσι θεοῖσι (dat. pl.)			τοῖς θεοῖς
7. Kontrakce:
- a) z e+e vzniká ē: κῆνος srov. att. ἐκεῖνος
φέρην (inf.) φέρειν
φρόνη (imp.) φρόνει
ἦχε (impf.) εἶχε
πεδ-ήπομεν (aor.) μετ-εἶπομεν
- b) z e+o vzniká eu: βέλευς (gen.sg.) βέλους
- c) z o+o vzniká ō: νῶν (ak.sg.) νοῦν
ἀμπέλω (gen. sg.) ἀμπέλου
- d) z a+o vzniká ā: τᾶν μερίμναν (gen. pl.) τῶν μεριμνῶν
(jako v dórštině)

Poznámka: lesbický samohláskový systém měl pouze po 5 krátkých a 5 dlouhých vokalických monoftonzích (psané ει byl pravý diftong, podobně jako αι, οι, αυ, ευ, ου).

i (ι)		u (υ)		ī (ι)		ū (υ)
	e (ε)		o (ο)		ē (η)	ō (ω)
		a (α)			ā (α)	

8. Původní *w* bývá
na počátku slova před vokálem psáno jako *Ϝ*: *Ϝίδω*, srov. att. *ἴδω*,
na počátku slova před *r* psáno jako *β*: *βρόδον*, srov. att. *ρόδον*,
mezi vokály psáno jako *v*: *αὐάταν*, srov. att. *ἄτην*,
Ἄρευι, srov. att. *Ἄρει*,
na konci slova před *ς* psáno jako *v*: *Ἄρευς*, srov. att. *Ἄρης*.
9. Původní labioveláry se mění před *e* v labiály, nikoliv v dentály, jako tomu bylo v iónskoattičtině, arkadštině a dórštině:
lesbické *π* stojí proti attickému *τ*: *πήλυι*, srov. att. *τῆλε*
πήλοθεν *τήλοθεν*
πεμπε- *πεντε-*
πέσυρα *τέτταρα*
10. Lesbické *τ* stojí proti attickému *θ*: *αὔτις*, srov. att. *αῦθις*
ἄνητον *ἄνηθον*
κ *χ*: *δέκομαι* *δέχομαι*
11. Psané *ζ* se mění metathesí v *zd*: *ἰσδάνω*, srov. att. *ἰζάνω*
ῥσδος *ῥζος*
12. Předpona *δια-* se často asibiluje v *ζα-*: *ζάδηλος* *διάδηλος*
ζάβαις *διαβάς*
rovněž *ζακρούεις* místo *δακρούεις*
13. Souhláskové skupiny *r, l, m, n + s* nebo *+ j* (nebo opačně *s + r, l, m, n*) se často měnily v gemináty *rr, ll, mm, nn*, tj. nebyly „zjednodušovány“ tzv. prvním náhradním dloužením (jako tomu bylo v iónskoattičtině, arkadokyperštině, dórštině a /boiótštině/):
lesb. *ἄερω* < *ἄερω*, srov. att. *αἶρω*, íon. *αείρω*
ἰμέρω < *ἰμέρω* *ἰμείρω*
κέρω < *κέρω* *κείρω*
ἄμμες < *ἄσμές* (stind. *asmān*) *ἡμεῖς* < *ἄμ-* < *ἄσμ-*
ῥμμες < *ἰσμμές* (*jusmān*) *ῥμμεῖς* < *hσμ-* < *ἰσμ-*
βόλλομαι < *βόλομαι* *βούλομαι* < *βολσ-*
σελάννα < *σελάσ-να* *σελήνη* < *-άσνα*
φάεννος < *φασ-νος* *φαινός* (Hom.)
Srovnej *ἰ περιέχω* z *περι-έχω*.

14. Další doklady geminovaných souhlásek:

a) Analogické novotvary k 13:

lesb. ἀσυννέτημι	od ἀ-συν-ετος, srov. att. ἀσυνετέω
κάλημι	místo καλέω
πεποήμμενος	πεποημένος
θόρακες	θώρακες

b) jiné geminované výrazy:

μέσσοσ	< μεθ-ιοσ	μέσσοσ
τέλεσσαι	< τελεσ-σαι	τελέσαι
ὄττις	< ὄσ-τις	ὄστις
ὄττί	< ὄσ-τι	ὄτι
ὄππατα	< ὄπ-ματα < ok ^w -mata	ὄμματα

Srovnej i λιππάνω vedle λιμπάνω = att. λείπω.

15. Přídech na začátku slova již zřejmě nebyl vyslovován; z toho důvodu ne-bývá v edicích spiritus asper vyznačován.

16. Substantiva a adjektiva

a) I. deklinace (vedle ojedinělých attických a homérských tvarů)

nom. sg. (mask.)	-αις	Κρονίδαίς = att. Κρονίδης
gen. pl.	-ων	μερίμων = μεριμῶν
dat. pl.	-αῖσι	θεαῖσι = θεαῖς
akk. pl.	-αις	θεαῖς = θεάς

b) II. deklinace (rovněž vedle ojedinělých attických a homérských tvarů)

gen. sg.	-ω	θέω = θεοῦ
dat. pl.	-οῖσι	θεοῖσι = θεοῖς
akk. pl.	-οῖς	θεοῖς = θεούς

Pozn.: νῶν < νόον = att. νοῦν

c) III. deklinace (zvláštnosti):

V dat. pl. souhláskových kmenů se objevují časté analogické novotvary na -εσσι:

Např.:	γυνάικεσσι	= att. γυναιξι
	κυλίκεσσι	κύλιξι
	ἀρμάτεσσι	ἄρμασι
	ὀππάτεσσι	ὄμμασι

Poznámky k jednotlivým deklinačním skupinám:

-nt kmeny: ἑλέφαις < -ντς, παῖς < -παντ-ς,

fem. παῖσα < πανσα < παντ-ια,

3. pl. παῖσι < πανσι < παντ-σι

-i kmeny: sg. 1. πόλις, 2. πόλιος/πόληος, 4. πόλιν,

pl. 2. πολίων, 4. πόλις

-eu kmeny: sg. 1. -ευς, 2. -εος/-ηος, 3. -ηι, 4. -εα,

pl. 1. -ηες, 2. -ηων, 3. -ηυσι

Adjektiva na -υς mají femininum na -ηα: γλύκυς, γλύκηα, γλύκυ.

Jméno boha Area: 1. Ἄρευς, 2. Ἄρευος, 3. Ἄρευι, 4. Ἄρευα.

Slovo χρώς: 3. χρωῖ, 4. χρωῶ.

Slovo ναῦς: 1. ναῦς, 2. νᾶος, 3. νᾶϊ, 4. νᾶα,

pl. 2. νάων, 3. ναῦσι/νάεσσιν, 4. νᾶας.

17. Zájmena

ἔγω, gen. ἔμεθεν; σύ, τύ, gen. σέθεν.

Zájmeno 1. osoby pl.: 1. ἄμμες, 2. ἀμμέων, 3. ἄμμι, 4. ἄμμε.

Zájmeno 2. osoby pl.: 1. ὕμμες, 2. ὕμμέων, 3. ὕμμι, 4. ὕμμε.

Prívlastňovací zájmeno φός = lat. suus.

Tázací zájmeno τίω (dat.) = τίνι.

Vztažné zájmeno ὅτις = ὅστις (dat. pl. ὅτοισιν).

18. Slovesa

a) thematická slovesa (rekonstrukce)

préz. akt.: sg. 1. ἔχω, 2. ἔχεις/ἔχῃς/ἔχεισθα, 3. ἔχει,
pl. 1. ἔχομεν, 2. ἔχετε, 3. ἔχοισι < ἔχονσι

inf. akt. -ην: ἔχην (préz.) = att. ἔχειν

πάθην (aor.) = παθεῖν

part. akt. -οισα: φέροισα = att. φέρουσα < φεροντῆα

λίποισα = λιποῦσα < λιποντῆα

perf. akt. pl. 3.: πεπάγαισιν = πεπήγασιν

τεθάλαισι = τεθήλασι

perf. inf. akt.: τεθνάκην = τεθνηκέναι

perf. part. akt.: λελάθων = λεληθῶς

(lesbičtina má zde prezenní thematické koncovky)

b) athematická slovesa

préz. akt.: sg. 1. συνήμι, 2. τίθησθα, 3. τίθησιν,

pl. 3. ἴεισι, πίμπλεισι < -ενσι

part. δίδοις, δίδοντας

aor.akt.: pl. 3. ἔδωκαν, ἔδοσαν, ἔθηκαν

préz. sg. 1. ἔμμι, 3. ἔστι, inf. ἔμμεναι

impf. sg. 1. ἔον, 2. ἦσθα, 3. ἦς, pl. 3. ἦσαν

préz. sg. 1. φαῖμι, 2. φαῖσθα, 3. φαῖσι nebo ἦσι, pl. 3. φαῖσι.

Pozn.: koncovka 1. sg. med. zní -μᾶν: βολλοίμαν = att. βουλοίμην (opt.).

c) thematická slovesa na -έω, -άω přešla k athematickým na -ημι a -αμι:

préz. akt. sg. 1. κάλημ(μ)ι (= καλέω), ὄρημ(μ)ι (= ὀράω)

2. φίλησθα, 3. ἀδίκηει

pl. 3. δραῖσι (δράω), διψαῖσι (διψάω), χόλαισι (χαλ-)

part. prez. -εις: ἐπαίνεις, -εντος = att. ἐπαινῶν, -οὔντος

-εισα: ἐπαίνεισα = ἐπαινοῦσα

(φώνεισα = att. φωνοῦσα)

-αις: γέλαις, -αντος = att. γελῶν, -ῶντος

-αισα: γέλαισα = γελῶσα

Pozn.: aorist od περάω je ἐπέραισα, aorist od πτοέω je ἐπτόαισε.

19. Adverbia se specifickými lesbickými koncovkami:

-τα: πότε = πότε, ἀτέρωτα = ἐτέρωθι

-υι: τυῖδε = τῆιδε, πήλυι = τῆλε

-θυ: κήθυ = κεῖσε

-οι: ὕμοι = ὀμοῦ, ἴψοι = ὑψοῦ

20. Specifické lesbické předložky:

ἀπύ = ἀπό, ὄν = ἀνά, πέδα = μετά, ὑπά = ὑπό

Pozn.: Předložky bývají často apokopovány a asimilovány. Např.: κατ τᾶν, καδ δέ, κάβαλε, παρ δέ.

21. Specifické spojky a částice:

ἄς = ἕως, αἰ = εἰ, θᾶς „pokud“, κε(ν) = ἄν.

22. Některé lexikální zvláštnosti:

ἴρος = ἱερός, ἄρημι = αἰρέω.

XV.4. Dórská sborová lyrika

Ale vraťme se k Alkmánovi. Jak již víme, ten pocházel sice z maloasijských Sard, ale časem přesídlil na Peloponnés do Sparty a tam se proslavil jako zakladatel sborové (chorické) lyriky, v jejímž rámci se v prostředí převážně dórského Peloponnésu prosadila napříště dórstina jako vedoucí dialekt tohoto odvětví řecké lyriky (z této doby se od Alkmána zachoval rozsáhlý básnický zlomek o cca 100 verších).

Tím se stalo, že zatímco řecká monódická (sólová) lyrika byla výlučně pěstována v aiolském dialektu ostrova Lesbu, pěstování lyriky chorické (sborové) začalo být již od dob Alkmánových pokládáno za záležitost v podstatě dórskou. Alkmánův jazyk opravdu prozrazuje dórské zabarvení peloponéského typu, třebaže s celou řadou rysů epického jazyka, ale i lesbických i jiných aiolismů (dat. na -οισι, -εσσι, gen. Ὀδυσσῆος, částice ἄν, tvary typu παῖσα, φέροισα).

Jsou ovšem badatelé, kteří vidí v jazyce rané řecké poezie hned od začátku spíše náznaky dvou poněkud odlišných jazykových tradic, totiž na jedné straně maloasijské aiolsko-iónské tradice raně epické a monódicko-lyrické a na druhé straně tradice kontinentální, která se odráží spíše ve výtvorech sborové lyriky, má určité dórské zabarvení a projevuje se např. u Pindara (C. O. Pavese). Vytvářela se v hlavních dórských i dalších centrech evropské pevniny, jako byla v archaickém období zejména Sparta (zmíněný Alkmán), dále Argos, Korint (Arión /původem však rovněž z Methymny na Lesbu; cca 600/), ale i Théby (Pindaros). Převažující dórský nádech „kontinentálního“ básnického jazyka byl doprovázen jednak epickými pozůstatky (silnějšími u básníků z iónských krajín a obcí, jako byli Stésichoros z Himery /7.–6. stol./ nebo Ibykos z Rhégia /2. pol. 6. stol./),

jednak jednotlivými aiolismy. U obou sborových lyriků z iónského ostrova Keu, ležícího nedaleko Attiky, totiž u Símónida a Bakchylida (6./5., resp. 1. pol. 5. stol.) zůstává přitom z dóršiny jen několik typicky dórských gramatických rysů (dlouhé $\bar{\alpha}$ místo $-\eta$, dále genitiv sing. u mask. 1. dekl. na $-\bar{\alpha}$ a genitiv plur. 1. dekl. obecně na $-\bar{\alpha}\nu$), přičemž opět přibývá iónismů proti epickým rysům. Největší představitel řecké sborové lyriky Pindaros z boiótských Théb (cca 522–431) se naproti tomu zase vrací ve větší míře k dórismům i epickým vlivům, přičemž jeho vlastní boiótský dialekt je v jeho tvorbě málo patrný (několikrát předložka $\epsilon\nu + 4$; předložka $\pi\epsilon\sigma$ místo $\pi\epsilon\sigma\iota$ před vokálem; akuz. plur. 2. dekl. na $-\sigma\varsigma$).

Na začátku helénistického období píše umělou dórštinou pastýřské idyly (s epickým i aiolským zabarvením) Theokritos ze Syrákús (1. pol. 3. stol.); srov. i u něho akuz. 2. dekl. na $-\sigma\varsigma$, stažená slovesa na $-\acute{\epsilon}\omega$ místo na $-\acute{\alpha}\omega$, infinitivy na $-\epsilon\nu$, 2. os. ind. préz. na $-\epsilon\varsigma$ ($\sigma\upsilon\sigma\iota\sigma\delta\epsilon\varsigma = \sigma\upsilon\sigma\iota\zeta\epsilon\iota\varsigma$).

Theokrita napodobovali i po stránce jazykové búkolikové Bión ze Smyrny a Moschos ze Syrákús (2. stol. př. Kr.). Ve 2. stol. po Kr. složila lesbická básnířka Balbilla ony čtyři aiolské epigramy, jež byly vepsány na Memnonovu sochu v Egyptě.

XV.5. Attické drama

Řecká tragedie původně vznikla propojením dórských sborových zpěvů a iónské jambické (příp. trochejské) poezie, tyto dórské složky však — co se týče jazyka — časem ustupovaly do pozadí před tlakem attičtiny a ta se nadto silně prosadila zejména v dialogických partiích. Vedle toho se však v tragediích uplatňovaly i jazykové rysy rané epiky, snad pod vlivem převážně epického obsahu tragedií.

Tento epický vliv se v jazyku tragedií (Aischylos /525/524 – 456/455/, Sófo-klés /497/6 – 406/, Eurípídés /480 – 407/6/) projevil zejména v následujících ohledech:

- v neuskutečnění kontrakce vokálů,
- v uskutečnění tzv. třetího náhradního dloužení typu $\xi\acute{\epsilon}\nu\phi\omicron\varsigma > \xi\acute{\epsilon}\iota\nu\omicron\varsigma$, $\kappa\acute{o}\rho\phi\omicron\varsigma > \kappa\omicron\upsilon\omicron\varsigma$,
- v realizaci metrického dloužení ($\omicron\upsilon\lambda\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$),
- v preferenci některých epických skloňovacích forem ($-\omicron\iota\omicron$, $-\epsilon\sigma\sigma\iota$, $\acute{\alpha}\nu\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma$, Ζηνός),
- v preferenci některých epických zájmenných tvarů ($\acute{\epsilon}\mu\epsilon\theta\epsilon\nu$, $\sigma\acute{\epsilon}\theta\epsilon\nu$, $\acute{\epsilon}\theta\epsilon\nu$, $\acute{\upsilon}\mu\mu\epsilon$ aj.),
- v užívání členu určitého jako vztažného zájmena,
- v podržení některých slovesných koncovek a tvarů, jako např. $-\mu\epsilon\sigma\theta\alpha$; srov. dále $\acute{\epsilon}\beta\alpha\nu$, $\acute{\epsilon}\mu\iota\chi\theta\epsilon\nu$, $\kappa\acute{\epsilon}\kappa\lambda\epsilon\tau\omicron$, $\acute{\epsilon}\pi\iota\pi\lambda\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$,
- v eventuální absenci augmentu,
- v podržení některých specifických slov, jako $\pi\omicron\tau\acute{\iota}$, $\acute{\alpha}\tau\acute{\alpha}\rho$, $\acute{\rho}\alpha$, $\eta\delta\acute{\epsilon}$, $\alpha\acute{\iota}\acute{\epsilon}\nu$ aj.

Naproti tomu dórské zabarvení se v tragediích objevuje téměř pouze v jejich sborových partiích, a omezuje se přitom hlavně na podržení dlouhého prařeckého $\bar{\alpha}$ místo η , na gen. sing. u mask. 1. dekl. na $-\bar{\alpha}\sigma$, na gen. plur. 1. dekl. na $-\acute{\alpha}\omega\nu$, na apokopu předložek $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}$ a $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}$ a na akuzativní $\nu\iota\nu$ ve významu $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$. Jen výjimečně se některá dórská slova dostávají i do dialogických partií, např. $\text{\AA}\theta\acute{\alpha}\nu\bar{\alpha}$ nebo $\nu\bar{\alpha}\acute{\omicron}\varsigma = \nu\epsilon\acute{\omega}\varsigma$ (snad z metrických důvodů).

Stará attická komedie Aristofanova (445–380) je psána každodenní attičtinou, občas promíšenou nářečními prvky boiótskými, megarskými, lakónskými v ústech jednajících osob, pocházejících z uvedených řeckých obcí. Od ní se jazykově dosti liší o něco starobylejší forma sicilské dórské frašky Epicharma z Megar (550–460) a Sófróna ze Syrákús (cca 450), značně obohacená místním syrákúským nářečím.

XV.6. Iónská próza

Iónská próza sice existovala již v archaickém období (pěstoval jí Hekataios z Mílétu (kolem 500), a zvl. někteří předsokratičtí filosofové, zejména příslušníci tzv. mílétské školy, ale je dochována jen ve zlomcích; totéž platí později i o některých raných sofistech (Prodikos z Kea). V první polovině 5. stol. př. Kr. je iónština prakticky reprezentována „pestrou iónštinou“ Hérodotovou (484–430). To je v podstatě autorsky stylizovaná iónština s určitým nádechem starobylosti (např. v lexiku, ale i v tom, že v Hérodotově díle jsou často opomíjeny vokalické kontrakce) a se zálibou v užívání neobvyklých slov. Mimoto pravděpodobně již od 4. stol. př. Kr. Hérodotovi starověcí vydavatelé neodpovědně zasahovali do textu jeho Historií.

Zvláštnosti Hérodotova jazyka:

A. Hláskosloví, vokály:

1. = Hom. A.1 (prařecké $\bar{\alpha}$ je změněno v η).
2. = Hom. A.2 (krátké e , o se při 3. náhradním dloužení mění v psané $\epsilon\iota$, ou).
3. = Hom. A.3 (vokály v hiátu se často nestahují).
4. Hérodotovo ω může někdy odpovídat attickému $\alpha\nu$, jindy attickému ou ($\theta\omega\mu\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}$ × att. $\theta\alpha\nu\mu\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}$; $\acute{\omega}\nu$ × att. $o\upsilon\nu$), Hérodotovo $\omega\nu$, vzniklé krásí („smíšením“) z $o + \alpha\nu$, pak attickému $\alpha\nu$ ($\tau\omega\upsilon\tau\acute{o}$ × att. $\tau\alpha\upsilon\tau\acute{o}$).
5. Kontrakce vokálů v participiu *verba existentiae* není uskutečněna ($\acute{\epsilon}\sigma\upsilon\sigma\alpha\nu$ × att. $o\upsilon\sigma\sigma\alpha\nu$).
6. Samohláskové spojení $\epsilon + o$ má u Hérodota staženou podobu $\epsilon\nu$ ($\acute{\epsilon}\mu\epsilon\upsilon$ × att. $\acute{\epsilon}\mu\omicron\upsilon$).

B. Hláskosloví, konsonanty:

1. = Hom. B.1 (proti att. $-\tau\tau-$ má Hérodos iónské $-\sigma\sigma-$).
2. U Hérodota se neuskutečňuje aspirační „dyšná“ vazba na švu mezi slovy (např. $\acute{\alpha}\pi\prime\eta\varsigma$ × att. $\acute{\alpha}\phi\prime\eta\varsigma$).

3. Tázací, neurčitá a vztažná zájmena apod. mají u Hérodota před následujícím vokálem *o* souhlásku *κ* místo zaniklé labioveláry (např. *κοτε* × att. *ποτε*).

C. Tvarosloví, deklinace:

1. Gen. plur. 1. dekl. končí na *-έων* (*Περσέων* × att. *Περσῶν*); srov. Hom. C.1.
2. Dat. plur. 1. dekl. končí na *-ησι* (*μακροῆσι* × att. *μακραῖς*); srov. Hom. C.2.
3. Gen. sing. mask. 1. dekl. na *-έω* (*Ἀτρείδέω* × att. *Ἀτρείδου*); srov. Hom. C.3.
4. Dat. plur. 2. dekl. na *-οισι* (*ἀλλήλοισι* × att. *ἀλλήλοις*); srov. Hom. C.4.
5. Gen. sing. 3. dekl. u *ευ*-kmenů končí na *-έος* (*βασιλέος* × att. *βασιλέως*).
6. Skloňování vzoru *πόλις* se ve všech pádech tvoří od základu *πόλι-* (gen. sing. *πόλιος* × att. *πόλεως*).

D. Zájmena:

1. Osobní zájmeno 2. os. má u Hérodota v dativu podobu *τοι* (proti att. *σοι*).
2. Osobní zájmena 3. os. mají u Hérodota v gen., dat. a akuz. následující podobu: sing. *ἔο, εὔ; οί; μιν*; plur. *σφέων; σφίσι, σφι; σφέας*.
3. Vztažné zájmeno u Hérodota odpovídá určitému členu (nominativy mají následující tvary: *ὄ, ῆ /v sing./*, ale *τοί, ταί /v plur./*).
4. Tázací, resp. neurčité zájmeno má u Hérodota následující podoby v gen. a dat.: *τέο, τεῦ, τέω /sing./; τέων, τέοις /plur./*.

E. Slovesa:

1. Stažená slovesa na *-άω* a *-όω* přecházejí u Hérodota (před následujícím *o*) k slovesům na *-έω*.
2. = Hom. E.5 (v infinitivu může být aiolské *-μεν* nebo *-μεναι*).
3. = Hom. E.7; tento bod platí u Hérodota i pro opt. prez. (srov. *βουλοίατο* × att. *βούλοιντο*).

XV.7. Klasická attická próza

V době Hérodotova života se zřejmě již v značné míře prosazovala mezi iónsko-attickými dialektami attičtina. Za prvního známého attického básníka sice bývá, jak již víme, pokládán Solón, činný na sklonku 7. a na začátku 6. stol., zdaleka však nepsal čistou attičtinou. Attičtina sama nabývá na významu teprve v 2. polovině 6. stol., a zejména pak až po skončení řecko-perských válek (po r. 480). V poezii je attičtina nyní doložena hlavně v dialogických partiích attických tragedií a později i komedií (viz výše); attická próza se dostává do popředí spíše až po smrti Hérodotově a rychle potom získává ke konci 5. století př. Kr. první místo v řeckém dějepisectví, řečnictví, filosofii a lékařství.

Mezi attickými historiky je v závěru 5. stol. př. Kr. nejdříve zastoupen Thúkýdidés (460–400); ten ovšem ještě píše stylizovanou „starou attičtinou“

(tj. např. s předložkami ξύν, ἐς, s iónismy, jako bylo geminované -σσ- a ještě neasimilované -ρσ- v τάσσω, θάλασσα, θαρσέω, či s iónským gen. sing. typu Πυθέω, Τερσέω u mužských $\bar{a}$ -kmenů). Následuje Xenofón (430 až cca 355), i ten má některé iónismy, jako σφάζω = σφάττω či ὀρέω = ὀρῶ, ale i dórismy, jako λοχᾶγός „setník“ anebo slovesné tvary πέπᾶμαι, παιξοῦνται) a pak víceméně „čistí“ atticisté jako Eforos, Theopompos. Mezi řečníky je nutno uvést nejprve Lýsiu (445–380), později Ísokrata (436–338) a Démos-thena (384–322), mezi filosofy pak Platóna (427–347) a Aristotela (384–322).

XV.8. Odborná próza dórská

Do časového období počínajícího 5. stoletím př. Kř. patří i Corpus Hippocrateum, soubor prací lékařského zaměření, který měl svůj počátek u Hippokrata z Kóu (nar. 460); tyto spisy jsou však psány většinou dórsky. Dórsky psali o přírodních vědách také pýthagorovci z italského Krotónu, příp. později z Tarentu (Filoláos, Archytás, Timaios). V mechanice a fyzice se uplatnil proslulý Archimédés ze Syrakús (287–212).

Dodejme, že mezi historiky se po vzoru Hérodotově používá v dějepisných dílech o orientálních národech často iónština (tak činil Ktésias z Knidu na přelomu 5. a 4. stol. a o hodně později ve 2. stol. př. Kr. rovněž Arriános). Určitý souběh attičtiny a iónštiny vedl k tomu, že když se začala attičtina prosazovat v helénistické době jako všeobecný interdialekt staré řečtiny, začaly se na sklonku předkřesťanské éry těšit jistému oživení i některé další teritoriální dialekty.

XV.9. Helénistická koiné

Po epochálním vítězství Alexandra Velikého (336–323 př. Kr.) nad Peršany a makedonském ovládnutí celého Blízkého východu a po Alexandrově brzké smrti se přes rozpad jeho říše v dílčí království diadochů rychle formovala na Blízkém východě na řecko-makedonských základech více méně jednotná helénistická kultura, v jejímž rámci se brzy prosadila attičtina jako jednotný jazyk, zvaný *koiné dialektos* („obecný jazyk“). Nebyla to však čistá attičtina. Některé jevy, výrazně se předtím omezující na attičtinu, nebyly do této koiné převzaty (tak např. tzv. attická 2. deklinace typu ὁ νεώς), případně byly nahrazeny obecně řeckými formacemi, zvláště takovými, které byly běžné v iónštině (např. máme v koiné φυλάσσω místo φυλάττω anebo ἄρσῃν místo ἄρσῃν). Do svého lexika přijala koiné i mnohé latinismy (z oblasti vojenství, ekonomiky, administrativy, jako *praitóron*, *kolónia*, *dénarion*) nebo naopak náboženské semitismy, jako *amén*, *sabbaton*.

Jazykové zvláštnosti helénistické koiné:**A. Vokály:**

1. Většina vokálů a diftongů se natolik navzájem přibližuje, že se v grafice často mísí:
  - a) ι, ει, η, ηι (výslovnost *i*),
  - b) οι, υ (výslovnost *ü*, později *i*),
  - c) αι, ε.
2. V grafice se vypouští *iota subscriptum*.

B. Souhlásky:

1. Vítězí definitivně iónské variantní φυλάσσω nad attickým φυλάττω a iónské ἄρσην nad attickým ἄρρην (a na druhé straně γίνομαι a γινώσκω nad náležitým γιγν-).
2. Hláskové spojení -ρη- se před vokálem mění v -ρε-; např. Βορέας.
3. Prosazuje se větší míře psilósis (např. κατ' ἡμῶν).

C. Deklinace:

1. Gen. a dat. substantiv 1. dekl. na -ρα končí na -ρης, -ρη (viz μάχαιρα, -ρης, -ρη × att. -ᾶς, -ᾶ).
2. Tzv. attická deklinace typu νεώς, νεώ mizí (× νᾶός, νᾶοῦ v koiné).
3. Vok. sing. od θεός může být i ὦ θεέ.
4. Subst. 3. deklinace může mít různé analogické tvary, jako nom. Σάλαμιν (× att. Σάλαμις) nebo jako ak. ἰχθύας (× att. ἰχθύς) či γυνέκαν (× att. γυναιῖκα).
5. Občas změna rodu: τὸ πλοῦτος (× att. ὁ πλοῦτος).
6. Občas novotvary v stupňování: μειζότερος (× att. μείζων).
7. Zvratná forma ἑαυτοῦ pro 3. osobu sg. nahrazuje někdy ἑμαυτοῦ, σεαυτοῦ (tj. náležité 1. nebo 2. osobu ve zvratném významu).

D. Konjugace:

1. Ústup silného aoristu (např. εἶπα, ἤνεγκα, εἶδαμεν), v pasivu se však naopak rozšiřuje užívání aor. na -(θ)ην; dokonce i v tvarech jako ἠγγέλην, ἐτάγην; deponentia mu dávají přednost před aor. med. (např. ἐγαμήθην, ἀπεκρίθην).
2. Tvary aktivního aoristu často končí v 3. os. plur. nesigmatického aoristu na -σαν (παρελάβοσαν, srov. dokonce i opt. εὔροισαν = opt. εὔροισεν).
3. Aoristové -αν proniká do 3. os. perf. místo -ασι (ἑώρακαν, ἔγνωκαν).
4. V plusquamperfektu je -κει- místo κε i mimo ind. sing. (např. (ἐ)πεποιήκεισαν; srov. mimoto i ἦδειτε).
5. V 2. os. sing. med.-pass. tvarů silného aoristu a futura zůstává zachováno -σαι (srov. φάγεσαι καὶ πίεσαι /fut.!).
6. Často chybí augment, zvl. v plqpf.; oblíbený je naopak zdložený augment (např. ἤμελλον, ἦθελον, ἦδυνήθην).

7. Drobné změny při tvoření časů: např. krátké ϵ v $\epsilon\phi\omicron\rho\acute{\epsilon}\sigma\alpha\mu\epsilon\nu$, $\bar{\alpha}$ v $\acute{\epsilon}\kappa\acute{\alpha}\text{-}\theta\bar{\alpha}\rho\alpha$, $\acute{\epsilon}\sigma\eta\bar{\mu}\bar{\alpha}\nu\alpha$ (místo $-\eta\rho\alpha$, $\eta\nu\alpha$) a $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\nu\alpha\sigma\alpha$ (místo $-\eta\sigma\alpha$).
8. Attické futurum vyšlo z užívání; místo $\kappa\alpha\lambda\bar{\omega}$, $\tau\epsilon\lambda\bar{\omega}$ se užívá $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\sigma\omega$, $\tau\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\sigma\omega$.
9. Mediální futurum ustupuje (např. $\gamma\epsilon\lambda\acute{\alpha}\sigma\omega$ místo $\gamma\epsilon\lambda\acute{\alpha}\sigma\omicron\mu\alpha\iota$).
10. Slovesa stažená: slovesa na $-o\bar{\upsilon}\nu$ ustupují do pozadí: pokud existují, jejich konjunktiv splývá s indikativem ($\zeta\eta\lambda\omicron\upsilon\tau\epsilon$ bývá místo $\zeta\eta\lambda\bar{\omega}\tau\epsilon$); slovesa na $-\bar{\alpha}\nu$ a $-\epsilon\iota\nu$ se navzájem překrývají; jednoslabičné kmeny typu $\delta\epsilon\iota\nu$ nepodléhají v koncovkách kontrakci (např. $\acute{\epsilon}\delta\acute{\epsilon}\epsilon\tau\omicron$).
11. Slovesa $\mu\iota$ -ová:
  - a) Často přecházejí k $-\bar{o}$ -ovým slovesům.
  - b) V ind. aor. proniká souhláska $-\kappa-$ ze singuláru do plurálu (např. $\acute{\epsilon}\theta\eta\kappa\alpha\text{-}\mu\epsilon\nu$ místo $\acute{\epsilon}\theta\epsilon\mu\epsilon\nu$).
  - c) Konj. aor. od $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu\iota$ je $\delta\omicron\iota\varsigma$, $\delta\omicron\iota$ (podle stažených sloves na $-o\bar{\upsilon}\nu$).
  - d) Sloveso $\tau\acute{\iota}\theta\eta\mu\iota$ má perf. $\tau\acute{\epsilon}\theta\epsilon\iota\kappa\alpha$, $\tau\acute{\epsilon}\theta\epsilon\iota\mu\alpha\iota$.
  - e) 1. os. sing. impf. od $\epsilon\acute{\iota}\mu\iota$ je $\eta\mu\eta\nu$, v 1. plur. $\eta\mu\epsilon\theta\alpha$; sloveso $\omicron\acute{\iota}\delta\alpha$ má plurální tvary přezentu $\omicron\acute{\iota}\delta\alpha\mu\epsilon\nu$, $\omicron\acute{\iota}\delta\alpha\tau\epsilon$, $\omicron\acute{\iota}\delta\alpha\sigma\alpha\nu$.

E. Syntax:

1. Eliminace duálu.
2. Vzrůst předložkových vazeb na úkor bezpředložkových pádů.
3. Ústup dativu; častá náhrady vazby $\acute{\epsilon}\nu$ + 3 vazbou $\epsilon\iota\varsigma$ + 4.
4. Perfekta se využívá vedle aoristu při historickém vyprávění. Častá náhrada jednoduchých tvarů perfekta a plqpf. opisnými participiálními vazbami (např. $\gamma\epsilon\gamma\omicron\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}$).
5. Vzhledem k časté výslovnostní identitě konjunktivu s indikativem (pod vlivem smývání rozdílů v kvantitě vokálů) se konjunktivní funkce v hlavních větách zdůrazňují pomocí partikulí (zvláště částic imperativního původu, srov. např., $\acute{\alpha}\gamma\epsilon$, $\phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon$, $\acute{\alpha}\phi\epsilon\varsigma$; $\delta\epsilon\upsilon\omicron\omicron$).
6. Optativ ustupuje čím dále tím více, optativ přací a střídný se nahrazuje konjunktivem, potenciální indikativem za pomoci modálních sloves, iterativní indikativem s částicí $\acute{\alpha}\nu$.
7. Infinitivní vazby deklarativní se postupně stále více nahrazují finitními větami s $\acute{\omicron}\tau\iota$, $\acute{\omega}\varsigma$ „že“, infinitivy volitivní (nejen účelové) větami s $\acute{\iota}\nu\alpha$ „aby, (tak)že“. Na druhé straně se značně využívá zpodstatnělého infinitivu (zpravidla se členem) ve funkci slovesného substantiva ($\pi\omicron\rho\acute{\omicron}\varsigma$ $\tau\omicron$ $\gamma\omicron\rho\acute{\alpha}\phi\epsilon\iota\nu$ „pro psaní“), zvláště pak v genitivu ve funkci účelové nebo účinkové ($\tau\omicron\upsilon$ $\delta\iota\delta\alpha\sigma\kappa\acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota\nu$ „za účelem učení“).

Tyto tendence směřující k hovorovosti jsou patrné i v rané křesťanské literatuře, zvláště ve spisech Nového Zákona. V ostatní literatuře císařského období narážely ovšem na silný odpor atticistického hnutí.

XV.10. Atticistické tendence

Dodejme však, že na sklonku předkřesťanské éry začal mezi řeckými spisovateli pod vlivem studia klasických attických autorů z 5./4. stol. př. Kr. sílit zájem o klasickou attickou formu staré řečtiny a o její nápodobu v tehdejších písemnictví. Iniciátorem tohoto nového proudu, označovaného termínem *atticismus*, byl Dionýsios z Halikarnassu, působící od r. 30 př. Kr. v Římě. Atticistické tendence nabývají přehnanou podobu zvl. od doby císaře Hadriána (vládl 117–138 po Kř.) v 1. pol. 2. stol. n.l.; zavádějí se znovu tvary s $\tau\tau$, $\rho\sigma$, nebo předložky $\epsilon\iota\varsigma$, $\xi\acute{\upsilon}\nu$, a tím se jazyk povrchně atticizuje. Umělý jazyk učenců se tak vzdaluje i od běžného hovoru vzdělaných vrstev. Plně nezůstávají stranou atticistických vlivů ani takoví odpůrci *atticismu*, jako Plútarchos (46–120) nebo Lúkiános (120–180).

Závěr

A tak se nabízí možnost, že již i v této tak dávno minulé době lze dnes shledávat vzdálené počátky následující dlouholeté jazykové řecké *diglossie*, tj. oné dvojkolejnosti řeckého jazyka, která v 19. a 20. století vyústila až do vzájemného vysloveně konfliktního protikladu pojmů *katharevousa* (*čistá řečtina*) × *dimotiki* (*lidový jazyk*). Z těchto dvou jazykových forem zvítězila v moderním Řecku oprávněně formace druhá. Ovšem zejména neřečtí obdivovatelé klasické řečtiny se dodnes upřímně těší z toho, že se i s pouhou znalostí klasické řečtiny mohou bez potíží např. začíst do stručných výtahů z mnoha jinak nedochovaných prozaických děl staré řecké literatury, které uložil byzantský patriarcha Fótios (820–891) do svého díla *Bibliothéké*, příp. že uhodnou bez nesnází, co označuje v tom či onom řeckém městě latinsko-řecké slovní spojení „*Institouton maieutikon*“ na nápise místní veřejné budovy („Ústav babický“ čili „porodnice“).

A moje srdce klasického filologa staromilecky zaplesalo, když jsem ještě před několika lety spatřil na vlastní oči v athénském trolejbusu výzvu k bezpečnému výstupu z vozidla v podobě čistočisté vazby genitivu absolutního.

